

O potrebe šiesteho doplnku k Charte OSN

Ladislav Kováč

Kde sa stratil boh, spovedal Štefan Hríb troch českých katolíckych duchovných. Odpovedali jednoznačne: ani jednému z nich sa Boh nestratil; Boh je pre nich všadeprítomný.

Hríbovu knihu rozhovorov považujem za zdroj podnetov. O jednom z nich píšem v tomto zamyslení.

Aké odpovede by dostal Štefan Hríb na svoju otázku, keby ju postavil biológom? Rôzne. Niektorí by ho odkázali na evolučného biológa Stephena Goulda, podľa ktorého veda a náboženstvo predstavujú dve „neprekrývajúce sa magistéria“: je magistérium (autorita učenia) vedy, snaha pochopiť faktúálnu povahu života, a magistérium náboženstva, snaha definovať zmysel našich životov a morálnu základňu konania. Veda sa vraj nemá čo pliesť do náboženstva a náboženstvo do vedy. Nemalá časť by odpovedala, že náboženstvo je a vždy bolo prekážkou vedeckému poznávaniu sveta a pokroku ľudstva; odvolali by sa na evolučného biológa Richarda Dawkinsa, že viera v Boha je škodlivý blud a veda tento blud vykorení tak, ako sa jej to podarilo s vírusom kiahní.

Optika kognitívnej biológie

Podľa kognitívnych biológov náboženská viera sprevádzala evolúciu človeka ako biologického druhu od jej počiatkov. Nebola chorobou ako kiahne, ale bola darwinovsky selektovaná pre prežitie jedincov i celého druhu. V mozgu súčasného človeka nachádza veda oblasti špecializované na spiritualitu a náboženské zážitky; ba niektorí neurobiológovia nazývajú tieto oblasti „modulom boha“. Človek je asi jediný živočích, ktorý si uvedomuje vlastnú existenciu. Pre udržanie svojej existencie v neznámom svete okolo seba potreboval vysvetlenie a nachádzal ho v predstavách o zlých a dobrých duchoch. Postupne ich všetkých spojil do predstavy jediného Boha. Vystrašenému živočíchovi posvätná bázeň z Boha ponúkala bezpečie, pocit celkového porozumenia svetu a pokoj mysle. Navyše, náboženstvo bolo účinným „sociálnym lepidlom“, ktoré zaisťovalo spoluprácu ľudí rovnakej viery. Náboženstvo je jedným z komponentov toho, čo nazývame „metakonceptuálne základy spoločnosti“.

Na týchto základoch vystavalo ľudstvo civilizáciu: moderné štáty, v ktorých tisíce spolupracujúcich anonymných jedincov nahradili pôvodné malé skupiny lovcov a zberačiek; a vedu, techniku a umenie. Človek sa vymanil z prírody a stal sa kultúrnym tvorom. Poznaním začal vnikáť do mechaniky fungovania sveta. A využívať ju k svojmu prospechu.

V predstave kognitívnej biológie má ľudské poznanie sveta hranice, vymedzené biologickým pôvodom človeka. Zavretí v tejto poznávacej „klietke“, vystavení svetu, ktorý sa zásluhou vedy stále mení a je stále komplexnejším, si nedokážeme to, čo je mimo klietky, adekvátne predstaviť a vyjadriť. Môžeme sa uchýliť iba k matematickým symbolom, alegóriám, metaforám a k popisu v podobe mýtov. Spočiatku bola klietka veľmi úzka a na vysvetlenie sveta okolo nej človek potreboval mýty. Preto nás biologická evolúcia vyformovala tak, aby sme vyhľadávali mýty: človek je mýtofilným živočíchom. V súhlase s týmto pohľadom pribúdajú teológovia, ktorí takto vykladajú aj náboženstvo.

Optika modernej teológie

Luteránsky kňaz Ján Lajčiak (1875-1918) bol u nás jedným z prvých darwinistov. Po ňom luteránsky profesor teológie Karol Nandrásky (1927-2016) kritizoval kresťanské cirkvi, že časovo sa meniacu vieru zafixovali do nemenných článkov viery a vyhlásili za večnú pravdu. Bibliu interpretuje ako metafory predkladané jazykom, a najmä myslením, doby. Týka sa to aj metafor „Ježiš ako Syn boží“ a „posmrtný život v nebi alebo v pekle“. Nandrásky napísal, že „nesmrteľnosť duše, ktorá bola importovaná do kresťanstva z platonizmu, bola v tridsiatych rokoch minulého storočia odstránená z protestantskej teológie (až na nepatrné výnimky tvrdých konzervatívov)“. Len ortodoxní a fundamentalisti chápu diabla i anjelov nie ako symboly, ale doslovne, ako objektívne bytosti. Ani Boh nie je osobou; je všetko prenikajúcou energiou, je večnou Vôľou tvoriť. Svet je jeho dielom. Tvaruje, ale je sám bez tvaru; sám osebe je neuchopiteľný, „uniká poznaniu“.

K Nandráskemu pripojujem vyjadrenie spisovateľa Roberta Fulghuma: „Môžete si myslieť, že Boh je podstatné meno alebo sloveso, základný vesmírny proces, alebo osoba.“ A k tomu trochu irónie: bojovníčky za „rodovú rovnosť“ už mali prísť s návrhom, aby sa pri popise Boha používalo zámeno Ona, a nie On.

V nekrológu po úmrtí Nandráskeho sa o jeho diele s úctou vyjadril iný luteránsky učiteľ teológie Ondrej Prostredník. Mne sa zdá (aj z iných jeho činov), že cez neho budú mať Nandráskeho úvahy pokračovanie. Veľkým inšpirátorom mladých katolíckych teológov ostáva Anton Srholec, pre ktorého Boh mal „tisíc mien, medzi nimi Príroda, Evolúcia, Dobro, ale najmä Láska“. Povedal: „Tradíciu, o ktorú sa tak boja v Ríme, treba zmeniť.“ „Peklom zastráňoval veriacich kresťanský stredovek, aby boli poslušní. Je to však pojem, ktorý nepatrí do môjho slovníka. Pravé náboženstvo učí ľudí, aby sa nezaoberali tým, čo bude po smrti – nebo, peklo alebo očistec, ale je sústredené na to, aby na tejto zemi vzniklo kráľovstvo dobra, pravdy a spravodlivosti.“ – Ja sám som raz napísal, že Slovensko by mohlo prispieť do pokladnice svetovej kultúry výkonmi katolíckeho kňaza Roberta Bezáka ako reformátora zrovnateľného s Martinom Lutherom.

Český protestantsky teológ Otakar Funda ide ešte ďalej ako Nandrásky. Označil sa za ateistického teológa. Tvrdí, že ateizmus nie je jedným z druhov vier, ale je logickým záverom. Predstava božstva prekonala veľký vývoj, od bohov prírodných cyklov a plodnosti, cez boha kmeňových bojovníkov až po predstavu univerzálneho Boha milosrdenstva a lásky – keďže človek menil svoje predstavy boha, je zrejmé, že ich všetky aj sám vytvoril. Kresťanská láska k blížnemu dostáva dnes podľa Fundu podobu sekulárneho „biologického humanizmu“, ktorý je ale tolerantný voči iným pohľadom na svet.

Ak vývoj vedeckého poznania neľahko premieňa pohľady teológov, do ešte ťažšej situácie stavia takých biológov, čo boli zamladi imprintovaní štandardnými náboženskými svetonázormi. Úspešný český molekulárny biológ Václav Hořejší je praktizujúcim katolíkom a presviedča nás, že veda a súčasné náboženstvo už nie sú v rozpore. Priznáva ale, že svojimi tvrdeniami, že vo svete sa nemôžu diať zázraky čo by porušovali prírodné zákony, že Ježiš nebol Bohom ale múdрым človekom, že život fyzickou smrťou končí a nesmrteľná duša neexistuje, je skôr heretikom, bludárom. No verí, že „táto 'heréza' sa postupne stane 'hlavným prúdom'“. Takéto „esenciálne náboženstvo“ nám vraj prináša čosi dôležité – vieru v zmysluplnosť existencie sveta a našej existencie v ňom. Náboženstvo sa podobá poézii a poskytuje podobnú radosť ako umenie.

Zilo by sa nám krásne, keby sedem a pol miliardy ľudí, ktorí dnes obývajú Zem, sa oddávali svojej náboženskej viere tak, ako sa oddávajú poézii jej oddaní milovníci a vyznávači. A keby náboženstvá a veda existovali idyllicky vedľa seba, ako si predstavoval Gould; keby náboženstvá boli ochotné upustiť od svojich vier, ak ich empiria vyvráti. Žiaľ, až

na malé výnimky, etablované náboženstvá si robia nárok na úplné vysvetlenie sveta. Vedecký výklad odmietajú, ak je s nimi v rozpore.

Unavená Európa

Vyskúšala si to na sebe európska kultúra. Trvalo 367 rokov kým katolícka cirkev rehabilitovala Galileia. 137 rokov bolo treba, aby Vatikán akceptoval Darwinovo učenie a vyhlásil ústami pápeža Jána Pavla II., že „evolučné učenie je viac než iba hypotéza“. Odhadujem, že bude treba čakať ešte 20 rokov, kým katolícka cirkev opustí predstavu nesmrteľnosti ľudskej duše. „Nesmriteľnosť duše“ sa stane pre ňu rovnakou alegóriou ako „stvorenie sveta za šesť dní“. Ale ak Cirkev v roku 1600 upálila za herézu Giordana Bruna, neskoršie už Galilea zachovala pri živote a len ho prinútila odvolať závery z pozorovaní. No bolo treba čakať až do 2. vatikánskeho koncilu (1962-1965), ktorý otvoril katolícku cirkev modernému svetu. Prijal deklaráciu „Dignitatis humanae“ o dôstojnosti ľudskej osoby, ktorá má právo na slobodu vierovyznania a na konanie podľa svojho svedomia. Stáročný konflikt s protestantskými cirkvami naučil katolícku cirkev tolerancii. Tú ale neinterpretuje v rovine rovnocennosti s inými vierovyznaniami či, nedajbože, s ateizmom. Koncil nespochybnil „jedinú“ a „večnú“ pravdu katolíckej cirkvi, ale priznal právo inak zmýšľajúcim na blúdenie a hľadanie.

Tolerancia bola vykúpená krutými náboženskými vojnami. Aj na našom území. Rázusov román „Odkaz mŕtvych“ vyjadruje, akými utrpeniami, spôsobených netoleranciou, naši predchodcovia prešli. V Európe 21. storočia sa elita premýšľajúcich ľudí pre rozdiel v svetonázoroch už nezabíja. Len vedie medzi sebou polemiky. Niektorí vášnivo, iní ako hru. Čo ale väčšina, priemer populácie, ktorý sa premýšľaním nenamáha? Chce si život užívať. „Spoločnosť blahobytu“ sa rýchlo mení na „spoločnosť zábavy“. V slobodných voľbách si táto väčšina vyberie politikov, aby rozhodovali o tom, ako má svet vyzerat' podľa jej predstáv. Väčšina určuje aj povahu zábavy v spoločnosti svojimi spotrebiteľskými rozhodnutiami. Ale napríklad aj cez píplmetre v televíziách.

Zdanlivo idylická situácia vyvoláva však v premýšľajúcich pozorovateľoch znepokojenie. Zo spoločnosti sa vytrácajú nadosobné hodnoty. Pokrok vedy priniesol hmotný blahobyť, ale aj oslabuje metakonceptuálne základy spoločnosti. Stavba sa môže rozpadnúť. Otakar Funda to pregnantne vyjadril už v titule jednej zo svojich kníh, „Znavená Evropa umírá“. Taliansko-americký politológ Giovanni Sartori písal o „bezchrbticovej zmäkčivosti“ konzumnej spoločnosti.

Pri takomto labilnom stave Európy valí na ňu cunami imigrantov z iných kultúr. Opodstatnené sú najmä obavy z islamskej kultúry. Ešte počiatkom prvej dekády 21. storočia sa viedli polemiky, či do pripravovanej ústavy EÚ zaradiť zmienku o židovsko-kresťanských koreňoch Európy. V závere druhej dekády sa už v Nemecku udomácňuje názor vedúcich politikov, že „islam patrí do Nemecka“, a teda aj do Európy. Tomáš Halík, jeden z troch teológov s ktorými Hříb mal svoj rozhovor, je presvedčený, že kresťania a moslimovia sa modlia k spoločnému Bohu. Halíkovi však v Česku vehementne oponujú iní dvaja českí teológovia, Ctirad Pospíšil a Petr Piřha. Tvrdia, že Boh kresťanov je úplne iný ako Boh moslimov a že medzi kresťanskou a moslimskou vierou je kompatibilita vylúčená.

Funda sa obáva, že nemáme inú možnosť než sa na to, čo sa deje, bezmocne prizerať. Ostáva nám vraj iba útecha z filozofie. „Labuť zpívá, umírajíc. /.../ Přijmout a pokusit se dát jí podobu té poslední slávnosti života.“ Jeden podnet, ktorý možno odvodiť z Hříbovej knihy, je však iný. Možno ide tiež len o „užitočnú utópiu“. Tak označil Thomas Piketty svoj návrh ako spomaliť nevyhnutné narastanie rozdielov medzi chudobnými a bohatými na Zemi zavedením celosvetového progresívneho zdaňovania.

Odkaz našich predkov z čias, keď v Európe zúrili náboženské vojny, nás zaväzuje. Treba sa pokúsiť o šiesty doplnok k Charte Spojených národov: „My, zjednotené ľudstvo, slávnostne vyhlasujeme: Nijaká pravda nám nikdy a nikým nebola zjavená. Tolerujeme a rešpektujeme sa navzájom vo svojich hľadaniach a omyloch.“

Predstavujem si, že Slovenská republika ako jeden z 193 kolektívnych členov OSN sa stane predkladateľom a jedným z prvých signatárov tohto doplnku.

Autor je kognitívny biológ